



DE BIJZONDERE ARCHEOLOGIE VAN OSS



INLEIDING

50 JAAR ARCHEOLOGIE

In 2024 vierden we de 50-jarige samenwerking op het gebied van archeologie van de gemeente Oss en de Universiteit Leiden. In 1974 vond aan de IJsselstraat in Oss de eerste Osse opgraving van de Faculteit der Archeologie plaats. Sinds die tijd heeft de universiteit veel onderzoek in Oss uitgevoerd. Er komen elk jaar honderden studenten uit Leiden naar Oss om praktijkervaring op te doen. Hierdoor is een groot aaneengesloten gebied in Oss opgegraven, waardoor er veel kennis is vergaard over het verleden. Dit is niet alleen uniek in Nederland, maar zelfs in Noordwest-Europa. Daarom hebben we in 2024 het 50-jarige jubileum uitgebreid gevierd, onder de noemer OsseSchouders. Er waren allerlei activiteiten en er zijn onder andere podcasts, publicaties, tentoonstellingen, een themasite op Tref het in Oss en een documentaire gemaakt. Ook stond er elke maand een artikel in Weekblad Regio Oss over de bijzondere archeologie in Oss. In dit boekje staan bewerkingen van deze 12 artikelen, zodat iedereen terug kan kijken op dit jubileum en kan lezen over die bijzondere archeologie van Oss.

▲ Het jubileumjaar OsseSchouders had vier thema's: 50 jaar archeologie, 80 jaar bevrijding, 625 jaar stadsrechten en Stad met Toekomst. Het motto van het jaar was: Op de schouders van het verleden, kijken naar de toekomst.



▲ Sidney van den Bergh (links vooraan met schep) op bezoek bij de Fieldschool in 2022. Rechts naast hem staat Arjan Louwen, universitair docent en coördinator van de Fieldschool.

VOORWOORD

In 2024 hebben we de 50-jarige samenwerking op het gebied van archeologie gevierd van onze gemeente met de Universiteit Leiden. Dankzij deze lange samenwerking is een groot aaneengesloten gebied in Oss opgegraven. Dit is niet alleen uniek in Nederland, maar ook binnen Europa. Oss is een begrip in de wereld van de archeologie. Er zijn hier geweldige vondsten gedaan en ook de goede samenwerking met de vrijwillige archeologen is heel bijzonder.

Natuurlijk willen we zo veel mogelijk mensen in Oss en daarbuiten kennis laten maken met de unieke Osse archeologie. Daarom hebben we vorig jaar veel activiteiten georganiseerd, samen met de Leidse Faculteit der Archeologie, het erfgoedveld en de culturele partners. Mensen konden bijvoorbeeld zelf in de Ruwaard komen graven, onder begeleiding van archeologen. Ook waren er thema-avonden, een theatervoorstelling, een congres en mooie tentoonstellingen. Het is fijn dat er ook blijvende dingen uit dit jubileumjaar voort zijn gekomen, zoals podcasts, een documentaire en dit boekje. Hierin zijn twaalf artikelen verzameld over de bijzondere archeologie van Oss.

Maar ook in de openbare ruimte in onze gemeente komt archeologie terug. We maken verwijzingen naar de archeologische vondsten, zodat de mensen weten dat ze op een bijzondere plek wonen. Bijvoorbeeld door straatnamen in de Horzak, het kunstwerk van het Zwaard van Oss op de rotonde voor Museum Jan Cunen en de vitrines die het museum op verrassende plekken in de gemeente plaatst.

De archeologie wordt zo een onderdeel van de identiteit van Oss. En daar ben ik heel trots op.

Sidney van den Bergh, wethouder erfgoed





1

DE BIJZONDERE ARCHEOLOGIE VAN OSS

Waarom is de Osse archeologie zo bijzonder? Allereerst zijn in Oss topvondsten gedaan. Zoals het rondgebogen zwaard en andere grafgiften bij het Vorstengraf en Zevenbergen, ten zuiden van Oss. Een andere topper is de archeologische vindplaats bij Maren-Kessel. Hier zijn bij en in de Maas onder andere resten van een Romeinse tempel gevonden én hier vond misschien een bekende veldslag van Caesar plaats. Deze kreeg recent nog in NPO-serie ‘Het verhaal van Nederland’ volop aandacht.

Grootste opgravingsproject van Nederland

Ook de omvang van het onderzoek maakt Oss bijzonder op het gebied van archeologie. Oss herbergt het grootste opgravingsproject van Nederland, en zelfs daarbuiten. In

totaal zo’n 120 hectare. Deze opgravingen zijn vaak door archeologen van de Universiteit Leiden uitgevoerd. In 1974, 50 jaar geleden, groeven zij aan de IJsselstraat een grafveld uit de ijzertijd op. In de jaren daarna volgde onderzoek bij de uitbreidingswijken van Oss waaronder Ussen, Mikkeldonk, Mettegeupel en Horzak. Tegenwoordig worden de meeste opgravingen door bedrijven gedaan. Maar dat betekent niet dat de Leidse archeologen zijn gestopt. Richard Jansen, projectleider van het Osse onderzoek bij de Universiteit Leiden: “We zijn ons meer gaan richten op kleine onderzoeken zoals het veldwerk voor eerstejaarsstudenten en het samenbrengen van al dat onderzoek. En op publieksgerichte projecten, waarin we het verhaal over de archeologie van Oss zichtbaar maken.”

Bijzonder is ook wat er is opgegraven. De honderden plattegronden van boerderijen en schuren, waterputten, graven en greppels vertellen een uniek verhaal over ruim 5000 jaar geschiedenis. De eerste boeren vestigden zich hier al rond 3000 voor Christus langs de Maas. Het was een goed gebied om te wonen en te boeren. Richard Jansen: “Die bewoners hebben honderdduizenden vondsten achtergelaten. Archeologen graven dat op en maken daarvan een verhaal. Het is als het ware een puzzel waar in Oss relatief veel stukjes van bewaard zijn gebleven. Ze vertellen hoe mensen vroeger leefden, handelden, reisden en overleden. Een verhaal dus over mensen zoals wij, maar die in een geheel andere tijd leefden.”

Breed omarmd

Bijzonder is ook dat Oss de archeologie van het begin af aan heeft omarmd. Vanaf het onderzoek in Ussen heeft de gemeente dit gefaciliteerd en financieel ondersteund. En dat gebeurt nu nog. De lange relatie met de Universiteit Leiden wordt gekoesterd. Tenslotte mogen de bevlogen amateurarcheologen niet vergeten worden. Zij waren het die vele mooie vondsten ontdekten, belangeloos meehielpen bij opgravingen en de gemeente wezen op belangrijke plekken. Al in de IJsselstraat in de jaren zeventig hielpen zij mee en ook nu nog zijn ze actief. Mijke Peeters: “Ik ben er trots op om gemeentearcheoloog te zijn bij een gemeente die al zo lang zo goed voor haar archeologisch erfgoed zorgt. Samen met de universiteit en enthousiaste lokale archeologen hebben we Oss archeologisch gezien op kaart gezet, en dat blijven we doen.”



- ◀ Ten zuiden van Oss is een reconstructie gemaakt van het Vorstengraf. Ga vooral een keer kijken. *Foto: René Nelissen.*
- ▲ Voorbereidingen voor de Fieldschool aan de Gewandeweg in Oss. De Fieldschool is het jaarlijkse veldpracticum van eerstejaars studenten archeologie uit Leiden. *Foto: Archol Leiden*
- ▲ Studenten aan het werk tijdens opgravingen in de Horzak. *Foto: Universiteit Leiden, Faculteit der Archeologie.*

2

UNIEKE SAMENWERKING OSS & LEIDEN

Op het eerste gezicht hebben de steden Oss en Leiden weinig overeenkomsten. Leiden is een historische stad aan de Rijn, lakenstad, studentenstad, stad van grachten met statige panden en hofjes. Oss ligt niet ver van de Maas, is een industriestad, bekend van vlees-, boter- en margarinehandel. Een stad met een Middeleeuwse oorsprong, maar waar dat verleden grotendeels lijkt verdwenen. De stad waar de SP ontstond. Maar de band tussen Leiden en Oss is stevig en bestaat al decennialang. Al 50 jaar lang doen studenten en onderzoekers van de Leidse Faculteit der Archeologie structureel onderzoek naar de geschiedenis

van Oss. Oss speelt daarnaast een belangrijke rol in het onderwijs van Leidse archeologiestudenten. Eerstejaars studenten uit binnen- en buitenland hebben tijdens de Fieldschool hier leren opgraven. De afgelopen jaren hebben honderden studenten aan de Gewandeweg in Oss hun eerste scheppen in de grond gezet om veldonderzoek in de praktijk te leren.

De Leidse onderzoekers en studenten dragen bij aan het lokale verleden. Deze langdurige en unieke band tussen een Brabantse gemeente en een Hollandse universiteit zorgt

voor een uniek archeologisch verhaal. Een paar cijfers: in die 50 jaar zijn er meer dan 600 onderzoeken gedaan, 1100 structuren gevonden; uit de prehistorie, maar ook Romeins en middeleeuws. Er zijn meer dan 100.000 vondsten gedaan, waaronder meer dan 250 graven. Er is ruim 120 hectare opgegraven en 180 hectare verkend met proefsleuven en boringen. De universiteit is bovendien niet alleen aan de slag met opgravingen. Ook de bestaande vondsten worden steeds opnieuw onderzocht. Zo zijn de crematieresten van de Vorst van Oss inmiddels door drie generaties onderzoekers bekeken. Bij elk onderzoek leidden nieuwe technieken tot nieuwe inzichten. Ooit werd gedacht dat de Vorst een gezette, oudere man was, die moeilijk kon bewegen. Nu weten onderzoekers dat hij zo'n dertig tot veertig jaar oud was, lang was en sterk gespierd.

Mes & sleutel

Ossenaren worden wel eens messentrekkers genoemd en Leiden staat bekend als sleutelstad. Bij het archeologisch onderzoek zijn diverse sleutels en messen gevonden uit de Romeinse tijd. Samen illustreren het Romeinse mes en sleutel de verbondenheid van Oss en Leiden. Een verbond dat heeft geleid tot een uniek archeologisch verhaal, in binnen- en buitenland, waar Oss trots op kan zijn.

- ▼ Studenten aan het werk tijdens de Fieldschool in 2022 aan de Gewandeweg. Foto: Universiteit Leiden, Faculteit der Archeologie.
- Een impressie van de Vorst van Oss, aan de hand van de meest recente onderzoeken. Tekening: Raf Timmer.
- ◄ De opgraving aan de IJsselstraat in 1974 in Oss, waarbij Leidse en Osse archeologen samenwerkten. Foto: Piet van Lijssel.





3

HET ZWAARD EN DE VORST VAN OSS

Vorstengraf

In Oss zijn vondsten gedaan van nationaal belang, zoals het Vorstengraf en het kromgebogen zwaard. Steeds meer Ossenen kennen dit imposante zwaard uit de ijzertijd, ook door het kunstwerk op de rotonde bij Museum Jan Cunen. In 1933 werd in het zuiden van Oss een bronzen urn (situla) gevonden. Hierin zaten prachtige voorwerpen, waaronder

het zwaard, maar ook paardentuig, textiel, scheermessen, een bijl en crematieresten. De grafheuvel waarin de situla lag is de grootste van Nederland, met een doorsnee van maar liefst 53 meter. De man die hier ligt begraven, leefde in de ijzertijd, een kleine drieduizend jaar geleden. Hij wordt ‘de Vorst van Oss’ genoemd, door die kostbare giften die hij meekreeg in zijn graf. De grafheuvel heet dan ook het

Vorstengraf. Hier is een reconstructie van gemaakt die je kunt bezoeken. Het kromgebogen zwaard dat in de urn zat, is echt een topstuk. Het is gemaakt van ijzer en versierd met goud, hout en been. Tijdens het grafritueel is het zwaard rond gebogen en in stof gewikkeld. Mogelijk werd dit gedaan uit religieuze of culturele overwegingen. Maar het kan ook een praktische keuze zijn geweest, zodat het zwaard in de urn zou passen en met de Vorst mee het graf in kon. Normaal gesproken ligt het zwaard in het Rijksmuseum voor Oudheden in Leiden. Hier is het te bewonderen in



- ▼ Tentoonstellingsbeeld van de expositie ‘De Vorst van Oss & tijdgenoten – elite in de ijzertijd’.
- ▲ Op de rotonde voor Museum Jan Cunen is een kunstwerk met het Zwaard van Oss geplaatst van ontwerpers Sjef Hoogstede en Julie Wulfhorst. *Foto: René Nelissen.*
- De inhoud van het Vorstengraf, met onder andere de situla en het kromgebogen zwaard. *Foto: RMO Leiden.*
- ◄ Wethouders Dolf Warris (links) en Sidney van den Bergh bewonderen het Zwaard van Oss tijdens de opening van de tentoonstelling ‘De Vorst van Oss & tijdgenoten’ in Museum Jan Cunen. *Foto: Museum Jan Cunen.*

de vaste tentoonstelling met topstukken binnen de de Nederlandse archeologie. Maar in 2023/2024 was het zwaard te zien in de tentoonstelling ‘De Vorst van Oss & tijdgenoten – elite in de ijzertijd’ in Museum Jan Cunen. Merel van den Nieuwenhof, conservator van het museum: “Deze tentoonstelling heeft veel mensen naar het museum getrokken. Het is heel bijzonder dat het zwaard en de andere grafgiften in Oss te zien waren. De combinatie van archeologie en hedendaagse kunst bood ook echt nieuwe ingangen, over en weer.”



4

LEIDSE STUDENTEN LEREN HET VAK IN OSS

Langs de Gewandeweg in Oss werd in het voorjaar van 2024 weer druk gegraven. Arjan Louwen, docent aan de Faculteit der Archeologie van Leiden, vertelt: “We zijn met een leuke club van 111 eerstejaars studenten archeologie. Ze komen in drie groepen een aantal weken naar Oss voor de Fieldschool. Dit is voor hen de eerste keer dat ze in het veld staan om op te graven.” Waarom komt Leiden nou juist naar Oss? “Oss is een mooie leerschool. Het is een soort instapopgraving. Hier is het redelijk makkelijk graven en de sporen die je vindt, zijn duidelijk. En er is heel veel te vinden. Ik ben sinds 2017 betrokken bij de Fieldschool. Eerst was dit bij de Horzak en nu al een aantal jaar aan de Gewandeweg. Hier wordt binnenkort gebouwd. Tussendoor was het één keer in Leiden. Maar we wilden gauw weer terug naar Oss.” “Oss speelt een belangrijke rol in ons onderwijs, het is echt een opleidingsplek voor ons. Alle eerstejaars leren hier opgraven. Het sluit aan

in een traditie, heel veel archeologen hebben hier hun eerste veldervaring opgedaan. En omdat in Oss zoveel is opgegraven, krijg je een steeds beter beeld van het leven in de prehistorie, de Romeinse tijd en de middeleeuwen. Alles wat je vindt, is onderdeel van een groter verhaal. Dit grootschalige en langdurige onderzoek is bijzonder. Het is uniek in Nederland en in Europa.”

De Leidse studenten hebben mooie vondsten gedaan. “Er zijn veel sporen uit de bronstijd. Dat komt omdat we hier ten noorden van Oss op de overgang zitten van zand naar klei. De boeren zochten die grens op. Ze woonden droog op het zand en het vee kon op de vruchtbare kleigrond grazen. De resten uit de bronstijd zitten maar een centimeter of 40 onder je voeten.” “In 2022 hebben we zelf een neolithisch graf gevonden tijdens de Fieldschool. Dit komt uit de nieuwe steentijd en is waarschijnlijk het oudste graf van Oss.”

En wat vindt Leiden van Oss? Arjan is heel positief: “Het is altijd weer een warm bad als ik in Oss kom. Ossenaren zijn hartelijke mensen, met het hart op de tong. Ze zijn geïnteresseerd en maken graag een praatje. We zorgen ook dat we de dingen die we nodig hebben, in de gemeente zelf kopen en regelen. Zoals onderdak, vervoer en boodschappen. Zo hebben we de afgelopen jaren een mooi lokaal netwerk opgebouwd.” De studenten vullen aan: “Eindelijk het echte werk, na de boeken.” “Mijn opa en oma wonen in Oss, dus ik had wel een idee van de archeologie hier. Het is hard werken, maar leuk om in het echt te zien wat we in Leiden geleerd hebben.”



Alle vondsten Leiden naar Oss

Universiteit Leiden
Archeologie

50 jaar samenwerking
Gemeente Oss en
de Faculteit der Archeologie

GEMEENTE Oss

Digitaal inmeten
Experimentele archeologie
Rondleidingen

Onderzoek van crematieresten
Kijken door de microscoop
Activiteiten voor kinderen

Osse opgravingsontmoeting

Meegraven voor inwoners
Gemeente Oss: aanmelden vooraf*

Zelf iets gevonden?
Laat het zien aan onze specialisten!

Ontmoet de Leidse archeologen
zaterdag 4 mei 2024

Tijd: 10.00-16.00 uur • Locatie: Gewandeweg 100, 5345 HT Oss

Het terrein en alle activiteiten zijn gratis toegankelijk
Kom op de fiets; zeer beperkte parkeergelegenheid!

*Aanmelden meegraven: van 10.00 tot 12.00 uur of van 13.00 tot 15.00 uur
via http://www.weleer.nl/aanmelding_meegraven_oss

- ▲ Poster van de activiteiten tijdens de open dag op 4 mei 2024 aan de Gewandeweg.
- Tijdens de Fieldschool konden scholen uit Oss op bezoek komen bij de opgraving. Foto: Mijke Peeters, gemeente Oss.
- ◀◀ Tijdens de Fieldschool in 2022 werd een graf uit de nieuwe steentijd gevonden. Foto: Universiteit Leiden, Faculteit der Archeologie.
- ◀ Arjan Louwen, docent aan de Faculteit der Archeologie van Leiden, geeft een rondleiding over het opgravingsterrein van de Fieldschool, mei 2024. Foto: Universiteit Leiden, Faculteit der Archeologie.





5

JE RAAKT DIT VIRUS NIET MEER KWIJT

In Oss zijn niet alleen de Universiteit Leiden en de gemeente betrokken bij de archeologische opgravingen. Er zijn ook veel vrijwillige archeologen actief. Zij hebben meegeholpen bij veel interessante opgravingen, zoals de Romeinse tempel bij Maren-Kessel en het kasteel van Oss onder het Burchtplein.

Piet van Lijssel: “Ik ben al 50 jaar bij de Osse archeologie betrokken. Vanaf de opgravingen door de Universiteit Leiden

in 1974 bij de IJsselstraat in Oss. Vlak daarna werd er een nieuwbouwwijk gebouwd: Ussen. Ik zat in het onderwijs en ging met schoolklassen daar het veld verkennen. We vonden de mooiste dingen. Toen we een hele huisplattegrond tegenkwamen, hebben we naar Leiden gebeld. Dat was in oktober, precies tijdens het Leidens ontzet. Maar de archeologen kwamen meteen, en zijn sindsdien steeds teruggekomen. Mijn school, de Korenaer, is zelfs nog een tijdje opslagdepot geweest voor de spullen die de Leidse archeologen

vonden.” “Er was vroeger een vrij vast clubje archeologen in Oss. We gingen in het weekend gewoon door, als de Leidse archeologen naar huis gingen, en groeven bijvoorbeeld waterputten op. Ik heb er wel honderden gezien. Intussen hebben we de Stichting Archeologie Maasland opgericht. Je raakt dit virus niet meer kwijt.”

Peter van Nistelrooij: “Ik ben er langzaam ingerold, begin jaren negentig. In Museum Jan Cunen was een lezing door Gerard van Alphen over de Romeinen in het Maasland en mijn interesse werd gewekt. Ga maar eens mee de polder in, zeiden ze. Ik vond allerlei scherven en was verkocht. Ik heb veel geleerd van de oude rotten, zoals Gerrit Smits en Piet Haane. Ik loop nu al een tijdje mee en heel veel van de huidige archeologen zijn als jonkie in Oss opgeleid. Je ziet ze nu in allerlei functies voorbij komen, zoals Richard Jansen. Hij was de eerste gemeente-archeoloog in Oss en werkt nu bij de universiteit.”

“Alles wat ik weet over archeologie, weet ik vanuit Leiden” vervolgt Peter. “We waren laatst bij de universiteit, en de professionaliteit daar is grandioos! Het is een dynamische wetenschap met steeds nieuwe ontwikkelingen.” Piet vult aan: “Leiden is steeds de stabiele factor geweest binnen de archeologie in Oss. Vroeger mocht je als amateur heel veel zelf doen en meehelpen met opgravingen, nu kan dat niet meer. Dat is logisch, maar wel jammer.” Peter: “Het pionieren is er wel vanaf voor ons inmiddels. Maar voor anderen is het weer nieuw. Ik loop nog steeds door de polder. Als je de plekken weet, kun je zo scherven uit de ijzertijd vinden. Dat vinden mensen geweldig.”

◀ Piet van Lijssel (links) en Peter van Nistelrooij bij de tentoonstelling over 50 jaar archeologie in het Osse gemeentehuis. Foto: Martine Eerelman, gemeente Oss.

▼ Piet van Lijssel aan het werk tijdens de opgravingen in Ussen, 1975.

▼ Peter van Nistelrooij en Piet van Lijssel (met gele hesjes) geven onder grote belangstelling een rondleiding bij het Vorstengraf tijdens de Open Monumentendag. September 2023. Foto: Martine Eerelman, gemeente Oss.



6

IDENTITEIT VAN OSS

Sidney van den Bergh is binnen het Osse college de wethouder met erfgoed in zijn portefeuille. Sinds hij twee jaar geleden begon als wethouder is hij onder de indruk van de archeologie in Oss. “Ik ben blij dat archeologie in mijn portefeuille zit. Het legt letterlijk de geschiedenis bloot. Het sluit aan bij hedendaagse thema’s zoals migratie en de handelsgeest, over de grenzen heen. Het draagt ook bij aan de identiteit van dit gebied en de inwoners. Ik vind het idee van het rentmeesterschap in de Osse archeologie heel aansprekend; archeologie toont aan dat er al lang vóór ons mensen in Oss leefden. Deze vroege bewoners hebben hier

geleefd en goed voor hun omgeving gezorgd. Dit moeten wij ook doen. We hebben dan ook een stevig archeologie-beleid en de gemeenteraad heeft recent de beleidsnota ‘De archeologische schatkamer Oss’ aangenomen.”

“Dankzij de lange samenwerking met de Universiteit Leiden is een groot aaneengesloten gebied in Oss opgegraven. Dit is niet alleen uniek in Nederland, maar ook binnen Europa. Oss is een begrip in de wereld van de archeologie. Er zijn hier geweldige vondsten gedaan. Ook vind ik de innige samenwerking met de vrijwillige archeo-

logen in de gemeente heel speciaal. We willen de inwoners van onze gemeente er bewust van maken dat de Osse archeologie iets heel bijzonders is. In de openbare ruimte maken we verwijzingen naar de archeologische vondsten zodat de mensen weten dat ze op een bijzondere plek wonen. Bijvoorbeeld door straatnamen en kunstwerken.”

“In het kader van de vijftigjarige samenwerking met de Universiteit Leiden zijn er afgelopen jaar veel activiteiten georganiseerd: een thema-avond in de Groene Engel, een open dag bij de Fieldschool, een vitrine met lokale vondsten in zorgbuurthuis ‘t Hageltje, podcasts, tentoonstellingen, samen opgraven in de Ruwaard. Stichting Oss Cultureel heeft zelfs een speciale theatervoorstelling gemaakt: ‘De Vorst van Oss’. Deze hebben we met een delegatie uit Leiden bezocht. Verder is een documentaire gemaakt over 50 jaar archeologisch onderzoek, er is een publicatie over onderzoek in de Horzak verschenen en er was een goed bezocht congres. Het was echt een jubileumjaar.”

Bus vol ambassadeurs

“In maart zijn we met een bus vol belangstellenden naar Leiden gegaan. Met onder andere onze vrijwillige archeologen, docenten en stadsgidsen. Daar hebben we de Faculteit der Archeologie van de Universiteit en het Rijksmuseum van Oudheden bezocht. De grote Leidse betrokkenheid bij Oss was geweldig om te zien. Iedereen kwam terug als een ambassadeur van de archeologie in Oss. Sommigen waren dit al, maar voor anderen was deze informatie nieuw. De archeologie wordt langzamerhand een deel van de identiteit van Oss. Daar ben ik trots op.”



▲ In maart ging een delegatie uit Oss op bezoek in Leiden. Hier wordt de groep rondgeleid door de Faculteit der Archeologie van de Universiteit Leiden. Foto: Martine Eerelman, gemeente Oss.

▲ In september bracht een delegatie uit Leiden een bezoek aan Oss. Hier overhandigt burgemeester Wobine Buijs een bodemprofiel van de opgravingen aan de Gewandeweg aan decaan Jan Koolen. Foto: Martine Eerelman, gemeente Oss.

◀ De start van het project ‘Samen graven in de Ruwaard’ bij NME-centrum De Elzenhoek tijdens de Nationale Archeologiedagen op 15 juni 2024. Foto: Martine Eerelman, gemeente Oss.





7

PUBLIEKSARCHEOLOGIE

Archeologie in Oss is niet alleen van de gemeente en van archeologen. Het is van iedereen. Daarom zijn er allerlei projecten om belangstellenden kennis te laten maken met dit bijzondere onderdeel van de Osse geschiedenis. Tijdens de Nationale Archeologiedagen, op 15 en 16 juni 2024, vond het project 'Samen graven in de Ruwaard' plaats. Hiermee werden twee jubilea gevierd: 50 jaar archeologie en 60 jaar Ruwaard. Geïnteresseerden konden samen met archeologen een putje van 1 bij 1 meter graven om te kijken

wat er in de grond van deze jarige wijk bewaard is gebleven. Er was tot nu toe weinig archeologisch onderzoek gedaan in de Ruwaard. Er zijn acht putjes gegraven. Alles ging hierbij volgens de regels van een officiële archeologische opgraving. Graven, zeven, de vondsten in speciale zakjes doen, alles vastleggen, het bodemprofiel fotograferen. Zo'n 60 mensen deden hier aan mee; jong en oud. De meesten hadden zich ingeschreven, maar sommigen liepen langs en wilden spontaan meedoen of meldden zich aan voor de

volgende dag. Hele gezinnen stonden in de put, met deskundige begeleiding. Het was voor hen een mooie kennis-making met archeologie. Er werd van alles gevonden in deze mini-opgravingen: een vuurstenen werktuigje, scherven van aardewerk, een muntje uit de negentiende eeuw, resten van een oude muur. Maar er kwamen ook veel hedendaagse dingen naar boven, zoals chipszakjes en delen van frisdrankblikjes. Bij het NME-centrum De Elzenhoek organiseerden studenten uit Leiden activiteiten voor kinderen. Ze konden daar graan malen en prehistorische potjes kleien. Een van de vrijwillige begeleiders: "Het was een groot succes voor jong en oud. Het 'archeovirus' is weer eens op een fantastische manier ingeplant." En er werd door meerdere jonge deelnemers gezegd: "Ik wil later ook archeoloog worden!" De vondsten worden verder onderzocht en gedocumenteerd. Er volgt nog een kleine tentoonstelling in het buurthuis, waarbij getoond wordt wat er gevonden is.

Archeologie op school

De jonge Ossenaren worden ook op andere manieren warm gemaakt voor de Osse archeologie. Het Stadsarchief Oss heeft mooi lesmateriaal voor het basisonderwijs. Er is een leskist te leen over het zwaard van Oss en het leven in de ijzertijd. Hiernaast is op de website van het Stadsarchief het lesmateriaal van het project Rondom het Zwaard van Oss te vinden. Dit materiaal is gemaakt bij de opening van het kunstwerk van het zwaard op de rotonde bij het museum. Het project is bedoeld voor groep 5 en 6. Ook in de digitale scheurkalender van Museum Jan Cunen wordt archeologie behandeld. Scholen kunnen hier gratis gebruik van maken.



- ◀ Deelnemers aan het project 'Samen graven in de Ruwaard' graven gezamenlijk een putje van 1 bij 1 meter. Foto: Martine Eerelman, gemeente Oss
- ▲ Een van de vondsten van het project Samen graven in de Ruwaard: een muntje uit de negentiende eeuw. Foto: Juliette de Winter, BAAC
- ▲ Impressie van het lesmateriaal 'Rondom het Zwaard van Oss'.

8

GEÏNSPIREERD DOOR ARCHEOLOGIE

Archeologie kan een mooie inspiratiebron zijn. Voor kunstwerken, gedichten, bier, chocolade, maar ook voor een theatervoorstelling. Marjolein Buijs, zakelijk en artistiek leider van Stichting Oss Cultureel: “In 2023 werden we benaderd met de vraag of we door middel van een voorstelling meer aandacht konden geven aan het Vorstengraf en de Osse archeologie. De reconstructie van het Vorstengraf bestond toen 20 jaar. We hadden geen tijd om een hele productie te maken, maar hebben wel met het onderwijs een ‘teaser’ verzorgd. In 2024 hebben we onze grote jaarlijkse voorstelling aan archeologie gewijd: De Vorst van Oss.”

“Ik wist zelf nog niet zoveel over dit onderwerp, maar wat me tijdens een wandeling met deskundigen meteen bijbleef, is de gedachte dat alles wat je nu in de grond vindt, je beeld van de geschiedenis op z’n kop kan zetten. Archeologen hebben een ontzettend leuk vak, veel dynamischer dan ik dacht. We zijn begin 2024 met een bus vol mensen met hele diverse achtergronden uit Oss naar Leiden gegaan. Dat was te gek, hoe ze bij de Faculteit Archeologie over Oss praten en hoezeer Oss voor hen van belang is. Ik kom zelf niet uit Oss, maar ik liep naast m’n schoenen van trots die dag.”



- ◀ Een delegatie uit Leiden bracht een bezoek aan de theatervoorstelling De Vorst van Oss. Ze waren onder de indruk, zowel van de voorstelling als van het grote aantal geïnteresseerde bezoekers. *Foto: Ronald Goudberg.*
- ◀◀ Meer dan 100 personen werkten mee aan de voorstelling De Vorst van Oss. *Foto: Martine Eerelman, gemeente Oss.*
- ▼ Er waren in september en oktober twaalf voorstellingen van De Vorst van Oss, voor 200 bezoekers per keer. *Foto: Ronald Goudberg.*



“We werken met een mix van vrijetijdsspelers en professionals. Dit zijn onder andere acteurs, dansers en musici. De jongste speler is 7 jaar, de oudste 77. De hele cast, van meer dan 100 personen, heeft een les over archeologie in Oss gekregen. Maar in onze theatervoorstelling zijn we vrij omgegaan met de archeologische feiten. Er is een heel creatief team bij betrokken, met onder andere een schrijver, vormgever, choreograaf, kostuummakers. Het stuk heeft verschillende verhaallijnen. Er is een archeoloog die het Vorstengraf vindt, maar in haar privéleven een sterfgeval heeft meegemaakt en aan het rouwen is. Hoe komen deze gebeurtenissen bij elkaar? De andere verhaallijn besteedt

aandacht aan het spanningsveld tussen archeologie en bouwen en ondernemen. Hoe blijft dat in balans? Er zit herkenning en humor in het stuk én het speelde op een bijzondere locatie: een loods van Vos Logistics op het industrieterrein vlakbij het Vorstengraf. Dat is een super mooie samenwerking waarbij industrie en archeologie samen komen. Ook met de gemeente, de lokale archeologen en de Universiteit Leiden hebben we fijn samen gewerkt, het sloot heel mooi aan bij het themajaar. Er is ook een educatief project bij ontwikkeld, in samenwerking met het Stadsarchief. De resultaten hiervan zijn bij de voorstelling getoond. “



9

TERUGKEER VAN DE ROMEINSE TEMPELSTENEN

In de jaren zeventig van de vorige eeuw werden bij de Lithse Ham baggerwerkzaamheden uitgevoerd. De zandzuigers zogen hier niet alleen zand op, maar ook heel veel archeologische vondsten. In 1976 vonden lokale archeologen hier grote stenen van tufsteen, kalksteen en zandsteen. Deze stenen zijn zorgvuldig onderzocht. Toen werd ontdekt dat ze onderdeel zijn van een Romeinse tempel uit de 1e eeuw: de tempel van Kessel. Dit was misschien wel de grootste tempel van Nederland. Dat weten we door de afmetingen van de stenen. De Romeinen bouwden hun tempels namelijk volgens hele strenge

regels. De tempel had een rechthoekig grondplan van zo'n 24 bij 24 meter. Hierop stond een porticus (zuilengalerij) en cella (heilige ruimte). Boven de ingang van de tempel was een indrukwekkende driehoekige geveltop geplaatst, ook wel een timpaan genoemd.

Zwerftocht van de stenen

Nadat de Romeinse stenen waren gered uit de zandzuigers, werden de mooiste fragmenten opgenomen in de collectie van het Noordbrabants Museum in Den Bosch. De minder fraaie stenen sloeg de gemeente Oss in loods

op. Het waren tientallen tufstenen blokken, een rood-zandstenen blok en een kalkstenen fragment. Wetenschappers denken dat de tufstenen het podium vormden waarop de tempel stond. De blokken met een ronde kant komen mogelijk uit de muur rondom het tempelcomplex. Er zijn Romeinse cijfers in de tufstenen blokken gehakt. Hiermee bepaalden de bouwers de juiste volgorde van de blokken bij het plaatsen. Veel blokken hebben constructiegaten en resten van rode mortel. Het lijkt erop dat de stenen in de laat Romeinse tijd opnieuw zijn gebruikt. De tempelstenen zijn erg groot en lagen vaak in de weg. Bijna 50 jaar lang reisden de stenen daarom van plek naar plek binnen de gemeente. Bij de herinrichting van het Kerkplein dit jaar hebben de stenen eindelijk een definitieve plek gekregen. Het plein is op 25 september 2024 feestelijk heropend.

Op dit vernieuwde Kerkplein staan nu twee gebedshuizen bij elkaar: de Sint-Lambertuskerk en een reconstructie van de Romeinse tempel van Kessel. De Romeinse tempelstenen liggen op een verhoging. Deze heeft, net als de echte tempel, een lengte van ongeveer 24 meter. Achter de tempelstenen staat een open stalen constructie in de vorm van de tempel, met begroeiing. Deze wordt in de avond verlicht.

- ◀ Het vernieuwde Kerkplein in Maren-Kessel met de tempelstenen. Foto: B. van Tuijl – van Kessel, heemkundekring Maasdorpen Lith.
- ▼ Een reconstructie van de tempel van Kessel. Afbeelding: Mikko Kriek / BCL Archaeological Support
- ▶ Lokale archeologen vinden in de jaren '70 tempelstenen langs de Maas bij Kessel.

Fietsroute

Wil je meer weten over de Romeinse tempel en over de Romeinse tijd in de omgeving van Maren-Kessel? Fiets dan de fietsroute 'Tempels langs de Maas', gemaakt door de gemeenten Oss en 's-Hertogenbosch. Er is een route-app, maar de route staat ook op papier. Dit routeboekje kun je gratis ophalen bij de toeristische informatiepunten in de gemeente Oss.



10

KASTEEL VAN OSS

Lang niet iedereen weet dat er in de stad Oss een kasteel heeft gestaan. Dit stond op de plek van het huidige Burchtplein. Het is niet bekend wanneer het kasteel precies is gebouwd, waarschijnlijk tussen 1325 en 1375. Het bouwwerk was ongeveer 39 bij 23,5 meter groot en de muren waren bijna een meter dik. Om het kasteel heen lag een tien meter brede gracht die ruim twee meter diep was. Het kasteel heeft er niet lang gestaan, voor 1450 was het alweer buiten gebruik. In 1399 kreeg Oss stadsrechten. Een van die rechten was dat er aarden stadswallen, grachten en stenen poorten gebouwd mochten worden. Door die verdediging van de stad werd het kasteel minder belangrijk. Het gebouw raakte in verval, werd gesloopt en de plek van het kasteel werd

langzamerhand vergeten. Totdat in 1994 de resten bij toeval tijdens een bouwproject werden opgegraven.

Archeologen vinden het kasteel

In mei 1994 werden door lokale archeologen middeleeuwse resten gevonden bij de bouw van winkel- en appartementencomplex 'De Geldersche Poort', bij het huidige Burchtplein. Op twee meter diepte zag historicus en archeoloog Hans Pennings een muur met een ronde hoektoren. Dit bleek een hele bijzondere vondst te zijn. Het waren de restanten van het Kasteel van Oss, ook wel het Huys tot Osse genoemd. Niemand wist tot die tijd waar het kasteel precies had gestaan. De bouw werd stilgelegd voor archeologisch en bouwhistorisch onderzoek. De oostelijke

muur met twee hoektorens was het enige deel van het kasteel dat opgegraven kon worden. Door onderzoek met een grondradar en booronderzoek konden ook de andere delen van het kasteel in kaart worden gebracht. De Archeologische Werkgroep Oss heeft een grote rol gespeeld bij deze ontdekking en het onderzoek.

Sporen van het verleden

Boven de grond is nu niets meer van het kasteel, de stadswal of de stadspoorten te zien. Maar er zijn wel verwijzingen naar dit deel van het Osse verleden. Let bijvoorbeeld eens op de straatnamen: Burchtplein, Walplein, Walsstraat, Boschpoorthof. Of ga eens kijken op het Burchtplein. Op de parkeerplaats zijn de contouren van het kasteel aangegeven. In oktober 2024 zijn in het teken van de viering van 625 jaar stadsrechten nieuwe informatieborden geplaatst en in een vitrine voor de winkels is een stuk van de hoektoren van het kasteel te zien. De stadsgidsen van het Maaslandgilde hebben speciaal voor dit jubileum een themawandeling gemaakt.



- ▲ Overzicht van de opgraving van het Kasteel van Oss, mei 1994. Foto: Archeologische Werkgroep Oss.
- ▲ Een hoektoren van het Kasteel van Oss, gevonden in mei 1994. Foto: Archeologische Werkgroep Oss.
- ◀ Bijschrift: Op 12 oktober werden in het teken van de viering van 625 jaar stadsrechten op het Burchtplein een aantal vernieuwingen gepresenteerd door wethouder Dolf Warris (2e van links). Er werden nieuwe informatieborden en een gemoderniseerde vitrine onthuld. Een van de sprekers was Hans Pennings, de herontdekker van het kasteel (3e van links). Foto: Martine Eerelman, gemeente Oss.
- ◀ De lijnen op de parkeerplaats op het Burchtplein geven aan waar het kasteel van Oss heeft gestaan. Foto: Martine Eerelman, gemeente Oss.





11

3500 JAAR WONEN IN DE HORZAK

Al sinds 1974 wordt door archeologen en studenten van de Faculteit der Archeologie van de Universiteit Leiden archeologisch onderzoek gedaan in Oss. Daarnaast hebben lokale archeologen tienduizenden vondsten gedaan. Hierdoor is het een van de best onderzochte regio's van ons land. De Osse wijk Horzak is speelt in dit enorme project een belangrijke rol. Eind jaren negentig werden plannen ontwikkeld om hier een grote nieuwbouwwijk te ontwikkelen. Dankzij ontdekkingen van lokale archeologen was al bekend dat er veel archeologische resten in de bodem zaten. Tussen 1998 en 2017 werd het gebied van ruim zestien hectare door de Universiteit Leiden in verschillende fases opgegraven. In de bodem lagen vele verhalen verscholen van 3500 jaar bewo-

ning: boerderijen uit de brons- en ijzertijd, een gehucht uit de Romeinse tijd en een aantal erven net buiten de stad Oss uit de Middeleeuwen.

Het was dan ook een ideale plek om een boerenbestaan op te bouwen. Het gebied ligt op de grens van zand en klei. Er was genoeg hout uit de nabij gelegen bossen om boerderijen te bouwen, op de open plekken konden akkers worden aangelegd en op de uitgestrekte graslanden kon het vee grazen. Bovendien was het water dichtbij; in de ijzertijd en Romeinse tijd lag de Maas binnen een kilometer afstand van de huidige Horzak. Die oude Maasarm is nu het Ossermeer.

In de bronstijd, zo'n 3500 jaar geleden, woonden op de plek van de Horzak meerdere gezinnen met generaties bij elkaar in een aantal houten boerderijen. Dit is te zien aan sporen in de grond. Door verkleuringen kun je zien waar gebouwen hebben gestaan. Niet alleen de sporen, maar ook de vondsten geven de archeologen veel informatie over de vroegere bewoning van de wijk. Zo zijn er afvalkuilen uit de bronstijd gevonden waarin onder andere een aardewerken beker, weefgewichten en dierlijk bot is gevonden. In een andere kuil lag een mal waarmee bronzen voorwerpen gegoten konden worden, een unieke vondst in Nederland. Andere bijzondere voorwerpen werden gevonden in een waterput uit de Romeinse tijd. Twee bronzen pannen en een zeef, waarschijnlijk gebruikt voor het zeven van wijn. Dit is waarschijnlijk niet weggegooid, maar bewust achtergelaten als offer.

Congres

Je ziet dit rijke archeologische verleden terug in de Horzak. Bijvoorbeeld in de straatnamen en de vormgeving van pleinen en speelplekken. Om de bewoners van de wijk en andere geïnteresseerden bewust te maken van de rijke geschiedenis van de Horzak, is door archeoloog Yuri van de Koeveringe een boekje geschreven over archeologie in de Horzak: 3500 jaar wonen en werken in Oss-Horzak. Deze publicatie maakt deel uit van de Ossensia-reeks. Dit boekje is gepresenteerd tijdens het archeologisch congres dat op vrijdag 29 november 2024 in het gemeentehuis in Oss werd gehouden. Ook waren er een aantal lezingen over de Horzak en ging de documentaire '50 jaar samen graven' in première.

Osje van Verdienste



◀ Waterput uit de Romeinse tijd, gevonden in de Horzak. Foto: Universiteit Leiden, Faculteit der Archeologie.

▲ Tijdens het congres werd Richard Jansen verrast door erfgood-wethouder Sidney van den Bergh. Hij overhandigde Richard een Osje van Verdienste. Deze gemeentelijke onderscheiding is bedoeld voor de gehele Faculteit der Archeologie, waarmee de gemeente al zo lang heel prettig en constructief samenwerkt. Foto: Martine Eerelman, gemeente Oss.

▲ In de Horzak zijn veel verwijzingen naar het archeologische verleden, bijvoorbeeld in de straatnamen en de inrichting van de openbare ruimte. Foto: Yuri van Koeveringe.

BIJZONDERE VONDSTEN IN DE AFGELOPEN JAREN

Er wordt regelmatig archeologisch onderzoek gedaan in Oss. Meestal levert dit onderzoek vooral sporen op. Dat zijn verkleuringen in het zand. Maar soms worden er ook mooie vondsten gedaan. Eén van de meest bijzondere voorwerpen die de laatste jaren is gevonden, is een stenen armband. Deze kwam eind 2022 in onderdelen uit de grond bij archeologisch onderzoek langs de John F. Kennedybaan in Oss. Dit is zeer waarschijnlijk een sieraad geweest van een vrouw uit de ijzertijd (circa 800/50 voor Chr). “De armband lijkt wel machinaal gemaakt, zo perfect rond en glad is hij. Maar dat kan in die tijd natuurlijk niet. In deze omgeving is zoiets nooit eerder gevonden. Er wordt nu onderzocht of er op andere plekken in Europa soortgelijke vondsten zijn gedaan”, vertelt gemeente-archeoloog Mijke Peeters.

Aan de Gewandeweg in Oss is vier jaar gegraven door de Universiteit Leiden. Hier vond de Fieldschool plaats, waar eerstejaars studenten praktijk vaardigheden leren. Daar is het oudste graf uit Oss aangetroffen. In het graf zijn voorwerpen van vuursteen gevonden, waaronder een vuurstenen mes of dolk. Het graf komt waarschijnlijk uit de nieuwe steentijd (5300 – 2000 voor Chr), maar misschien is het nog ouder. Naar de precieze datering wordt nog onderzoek gedaan.

Er is uiteraard niet alleen archeologisch onderzoek gedaan in de stad Oss. Ook in andere plaatsen binnen de gemeente zijn bijzondere vondsten gedaan. In Overlangel is in 2023 een klein grafveld uit de ijzertijd opgegraven. Hier werden bijzondere voorwerpen gevonden, zoals een ijze-

ren kokerbijl, versierd verbrand bot en veel aardewerk. Het aardewerk is niet lokaal gemaakt. Deze rijke vondsten laten zien dat het om graven van belangrijke mensen gaat; de elite in de prehistorische samenleving. Misschien zijn het wel Vorstengraven. In Overlangel zijn al eerder sporen van een nederzetting gevonden, die bekend staat als Overlangel - Asboom. Wellicht hoort dit grafveld daarbij. Recent is een proefsleuvenonderzoek gedaan aan de Broekstraat in Geffen. Hierbij zijn sporen gevonden van een middeleeuwse nederzetting, zoals paalkuilen en een huisplattegrond. Ook is veel aardewerk uit de middeleeuwen aangetroffen, waaronder een complete kan uit de 12e/13e eeuw.

Datering

Hoe weten archeologen hoe oud iets is? Allereerst kijken zij bij opgravingen hoe diep een voorwerp ligt. Ze herkennen de verschillende lagen in de grond. Oudere voorwerpen liggen vaak dieper in de grond dan jongere vondsten. Organische voorwerpen van bijvoorbeeld hout of bot kunnen archeologen dateren met C14-onderzoek. Met radioactiviteit kunnen ze meten hoe oud een voorwerp is. Ook vergelijken archeologen de vondsten met voorwerpen uit andere onderzoeken, waarvan de datering wel bekend is. Er komen steeds nieuwe technieken bij. Zo kunnen archeologen door isotopenonderzoek zien of iemand in zijn leven gereisd heeft. En door pollenonderzoek kunnen ze zien welke bomen en planten er in een bepaalde periode groeiden. Zo komen we steeds mee te weten over onze voorouders en de omgeving waarin zij leefden.



▲ De stenen armband uit de ijzertijd, gevonden bij archeologisch onderzoek langs de John F. Kennedybaan in Oss. Foto: BAAC.

▲ Het vuurstenen mes uit het oudste graf van Oss. Foto: Universiteit Leiden.

◀ De vondst van het oudste graf van Oss aan de Gewandeweg tijdens de Fieldschool in 2022. Foto: Universiteit Leiden, Faculteit der Archeologie.





KIJK-, LEES- EN LUISTERTIPS

Leestips

In de Ossensia-serie zijn drie boeken verschenen over archeologie in Oss:

- Huys tot Oss, het Kasteel van Oss teruggevonden.
- De Vorstengraven van Oss.
- 3500 jaar wonen en werken in Oss-Horzak.

Te koop bij boekhandel Derijks in Oss en uitgeverij Iris in Berghem.

Luistertips

Wouter Bos heeft voor het jubileumjaar OsseSchouders over elk van de thema's een of meerdere podcasts gemaakt. Hij praat met Mijke Peeters, Sidney van den Bergh, Richard Jansen en Peter van Nistelrooij over de archeologie van Oss

en gaat met Arjan Louwen op bezoek bij de Fieldschool in Oss. De andere podcasts van OsseSchouders gaan over 80 jaar vrijheid, 625 jaar stadsrechten en Stad met Toekomst. Beluister de podcast op je favoriete podcastkanaal. Zoek naar: OsseSchouders

Kijktips

Bekijk het filmpje over de tempel van Kessel op de website Tref het in Oss: www.trefhetinoss.nl/bij-ons-om-de-hoek/bij-ons-om-de-hoek-blog/rondje-historisch-kessel
Op de website van de Faculteit der Archeologie van de Universiteit Leiden staan interviews en films over de 50-jarige samenwerking met Oss. www.universiteit leiden.nl/archeologisch-project-oss

COLOFON

De artikelen in deze folder zijn een bewerking van de artikelen die in 2024 maandelijks in Regio Oss en op Kliknieuws zijn verschenen, in de serie 'De Bijzondere archeologie van Oss'.

De auteurs van de artikelen zijn:

Artikel 1, 9 en 12: Mijke Peeters; artikel 2 en 11: Richard Jansen; artikel 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10: Martine Eerelman.

Beeldmateriaal: Gemeente Oss, Faculteit der Archeologie Universiteit Leiden, RMO Leiden.

Vormgeving: Afdeling vormgeving en publicatie gemeente Oss

Print: Kluytmans Drukwinkel Oss

Maart 2025



